

ЮВІЛЕЇ

Володимир Половець

●

ІВАН ПЕТРОВИЧ БЛОКОНСЬКИЙ. 1855 - 1931 (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

І.П.Білоконський, вітчизняний освітній і громадський діяч, публіцист, прозаїк і статистик, народився 6 червня 1855 р. у збідній дворянській сім'ї лікаря, в Чернігівській губернії. Після закінчення Новозибківського повітового училища і Чернігівської гімназії Іван Петрович склав екзамени на звання народного вчителя і працював у сільських школах, а з 1874 р. слухав лекції в Київському і з 1878 р. - Новоросійському університетах. Як дворянин за походженням І.П.Білоконський приватної власності не мав і мусив заробляти на життя особистою службою. Рано розпочавши пробувати свої сили в літературі, він відзначався вільнодумством, спілкувався з передовою інтелігенцією, читав заборонену літературу. Як згодом писав Іван Петрович у своїй автобіографії, «під впливом літератури і оточення став нігілістом, а потім народником»¹. Переконання привели його в «Народницьку комуну» Д.А.Лизогуба. Дебютував у «Киевском телеграфе» статтею «Боротьба за існування в сфері народної освіти» (1875 р.). У цей же час у Києві окремим виданням вийшло його оповідання «Оля». З 1878 р. Іван Петрович співробітничав з «Одесским вестником», де познайомився з С.Т.Герцо-Виноградським, В.В.Лесевичем, С.М.Лисаковим, підтримував листування з О.І.Желябовим, І.М.Ковальським і Л.П.Симиренком.²

І.П.Білоконського вперше заарештували у 1879 р., коли він влітку перебував у своїх батьків у Новозибкові. З Новозибківської в'язниці його перевезли в Чернігівську тюрму, а потім - до Мценської пересильної тюрми. За зв'язок з народовольцями у 1880 р. Івана Петровича було заслано до Сибіру (спочатку в Красноярськ, а потім у Мінусінськ). На етапі до Сибіру в Нижньому Новгороді його партію арештантів об'єднали з новгородською. Тут І.П.Білоконський познайомився з В.Г.Короленком і разом з ним дійшов до Томська, звідки останнього повернули, визначивши місцем проживання Пермську губернію. З цього часу між письменниками зав'язалася тісна дружба, яка підтримувалася у формі листування упродовж 40 років.³ Тільки у відділі рукописів Державної бібліотеки Росії зберігається 50 листів Івана Петровича до В.Г.Короленка.⁴

Перші свої листи вони розпочали з обміну інформацією про те, як краще пристосуватися до життя в умовах Сибіру, де взяти папір, чорнило і взагалі, як організувати свою творчу роботу. Згодом, облаштувавши свій побут, письменники допомагали один одному встановити зв'язки з літературними журналами, газетами і видавництвами, де б можна було друкуватися. У своєму листі від 5 січня 1883 р. В.Короленко писав: «Спасибі, Іване Петровичу, за Ваше повідомлення. З великим

задоволенням відгукнувся б на пропозицію Ярдинцева»⁵. (М.М.Ярдинцев - відомий публіцист і сибірський громадський діяч на той час був редактором газети «Восточное Обозрение», яка видавалася в Петербурзі). Друкувалися вони, звичайно, під псевдонімами, щоб не завдавати цензурних прикрошів видавцям.

У роки сибірського заслання Іван Петрович писав нариси, оповідання, статті, які друкувалися в газетах «Сибирь», «Сибирская газета», «Восточный обзор» та ін. Основними темами опублікованих матеріалів були - становище селян і засланих, переселенське питання, релігійне сектанство в Сибіру, що знайшли своє продовження у книгах «По тюрьмам и этапам» (1887) та «Дань времени» (1918)⁶.

З 1886 р., після повернення із заслання, І.П.Білоконський працював у земствах Житомира, Харкова та інших міст. Займаючись земською статистикою, Іван Петрович мріяв про парламентський розвиток Росії, покладаючи надію на земський конституційний рух. З 1900 р. він підтримував зв'язок з «Союзом освобождения», вступив у партію кадетів⁷. В опублікованій у цей час книзі «Родина - мать. Губернские, уездные и волостные учреждения Российского государства» (1900), І.П.Білоконський намагався показати існуючу в країні систему адміністративного свавілля⁸.

У грудні 1886 р. у кількох номерах газети з'явилася серія фейлетонів під заголовком «Приключения мистера Грумма, корреспондента американского журнала в городе Цар-Птицинску и его окрестностях», що були викривальною сатирою на дворянство. Фейлетони, підписані «Переклад І.П-ча», привернули увагу цензорських властей. Незабаром губернатор отримав від головного управління преси листа, в якому говорилося, що газета набрала найнеблагонадійнішого напрямку, бо друкує статті, спрямовані проти дворянства, а селян виставляє жертвами гноблення і несправедливості. Губернатора повідомляли, що видання віднині рецензуватиметься тільки в Москві. У той же час газета повідомляла, що готується до друку книга «По тюрьмам и этапам» І.П.Білоконського (Петровича). Книга мала підзаголовок «Очерки тюремной жизни и путевые заметки от Москвы до Красноярска». Книголюбам неважко було здогадатися, що автор «Приключений» і книги «По тюрьмам и этапам» - одна і та ж особа - І.П.Білоконський, який підписувався псевдонімом «Петрович»⁹.

«Автобіографія» Івана Петровича містить такі епізоди: 28 квітня 1889 р. помер видатний російський письменник М.Є.Салтиков-Щедрін. Уся країна була в траурі. Багатолюдну громадську панахиду організував Іван Петрович, який зробив оголошення про це через газету і тут же видрукував біографію письменника. Власті розуміли цей акт «як революційний», але були безсилі зірвати панахиду. Зате другого дня І.П.Білоконського заарештували і кілька місяців тримали в тюрмі. Після арешту він ще три роки був під гласним наглядом поліції «за высочайшим повелением»¹⁰.

Основною працею І.П.Білоконського вважається книга «Земское движение» (1914). Цій темі автор присвятив також численні нариси й оповідання, що висвітлювали тяжке становище селян, їх відносини з земськими начальниками. Вони друкувалися в «Русских ведомостях», «Образовании», «Русском богатстве», «Русской мысли», «Русской школе». Упродовж 1900-1907 рр. у Петербурзі і Ростові-на-Дону вийшло чотири томи «Рассказов» автора. Перший і другий з них під назвою «Деревенские впечатления» мали, як відзначала критика, «значення документів», котрі створювали у читача враження страшного безправ'я і беззаконня, в якому жило село¹¹.

Особливу увагу автор також звертав на становище земської інтелігенції. Він розглядав її як частину соціального прошарку російської інтелігенції, суспільний

характер професійної діяльності якої давав підстави вважати окремою групою. Утворившись разом з земськими установами, вона не перебувала на державній службі, але разом з тим учителі, лікарі, статистики, агрономи та інші службовці в масі своїй виявилися «чужими» земству. Загальностанова лише формально, земська інтелігенція з самого початку була дворянською по представництву і буржуазно-дворянською за своєю суттю. Класові інтереси безстанової земської інтелігенції, гласних губернських і повітових земських зборів, вважав І.П.Білоконський, були різними, але служба перших із них стала необхідна місцевому господарству, яке розвивалося в умовах товарно-грошових відносин. Становище земської інтелігенції між народними масами, в середовищі яких вона працювала, земством, на службі в якого вона перебувала, і адміністрацією, що здійснювала контроль за всім місцевим життям, зумовлювало специфічні риси цієї соціальної спільноти, яка ввійшла в історію під іменем «третього елемента»¹².

Аналізу цих рис, процесу формування самої групи, її складу і чисельності, участі в суспільному житті в різні історичні періоди присвячена монографія І.П.Білоконського «Земское движение». Дослідження цієї теми важливе саме по собі, тому що є частиною вивчення історії російської інтелігенції другої половини XIX - початку XX ст. в цілому.

Тема «третього елемента» - окрема проблема у листуванні Івана Петровича з В.Г.Короленком, у якого є навіть оповідання «Третій елемент»¹³. Ставши редактором «Русского богатства», останній залучив І.П.Білоконського до активного співробітництва в цьому виданні, а в листах-відповідях закликав Івана Петровича більше писати про земські проблеми, подавати статистику та оглядові матеріали.

У контексті зазначеного підкреслимо, що окремих досліджень історії становлення і розвитку земської інтелігенції як соціальної верстви в дореволюційній історичній літературі немає. Однак окремі автори, хто писав про історію земської медицини, земської школи чи взагалі про історію земства, не могли не висвітлювати тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з діяльністю лікарів і вчителів. З ростом значення «третього елемента» з'явилися праці, де показана його роль у зв'язку з ліберальним земським рухом. До таких належать дослідження І.П.Білоконського. В 1907 р. у серії статей в журналі «Былое» він намагався обґрунтувати тезу про те, що «саму суттєву і важливу роль у земському русі відіграла безстанова, позакласова російська інтелігенція, яка взагалі була основним і, можливо, єдиним елементом життєдіяльності країни до самого того моменту, коли на арену російського життя виступили широкі маси населення»¹⁴. Уже в 1910 році, підкреслюючи роль союзу між «другим» і «третім» елементом, письменник наголошував на «тісному єднанні кращих земських сил з «третім елементом»¹⁵.

Окремої уваги заслуговує діяльність І.П.Білоконського як земського статистика, про що він писав: «статистиками робилися люди провінціальні, котрі щиро намагалися принести народу користь, як вони її розуміли; і тільки такими обставинами можна пояснити швидкий розвиток земської статистики при самих несприятливих умовах для статистиків»¹⁶. Перші кадри статистиків, за свідченням І.П.Білоконського, «безсумнівно, утворилися з активних народників, тих, хто або «ходили» раніше в «народ», або вбачали в експедиційних роботах здійснення їх мрії - проникнути легально в народне середовище і детально вивчити його»¹⁷. Опинившись після заслання в Орлі (влада заборонила повертатися на батьківщину, жити в столиці чи в університетських містах Росії), Іван Петрович влаштувався на службу в статистичне бюро земської управи, отримав, нарешті, можливість здійснити давнє своє прагнення вивчати село. «До своєї роботи я приступив зі

святим благоволінням. У перший же день у моїх руках опинилися неоцінними матеріали, неоцінними людські документи, дійсним, яким воно є - селянське життя»¹⁸.

Тривалий час Іван Петрович вивчав історію земської початкової освіти, особливо матеріальне становище вчителів. «Незручність у матеріальному відношенні: недостача жалування, так як вчителів приходилося купувати все, починаючи від хліба до картоплі і, взагалі, різних овочів, не кажучи вже про взуття і одяг... Сімейні вчителі зазнавали дуже багато незручностей: після важких занять не може поїсти поживної їжі, харчується тільки єдиним хлібом і не завжди, зрештою, чаєм»¹⁹.

Жодна розумова праця, вважав І.П.Білоконський, на той час не оплачувалася так низько, як праця вчителя. «Отримуючи мізерне жалування, цей сівач на народній ниві виконував масу нелегкого труда, який вимагав перш за все душевного спокою. А чи легко було мати такий спокій при постійному відчутті нужди. Тісно, сиво, холодно і не ситно»²⁰.

Далі автор писав, що умови побуту і праці були нерозривно пов'язані. Окремих приміщень для навчання, як правило, не було, школи розташовувалися в пристосованих будівлях. До всіх турбот про побут і працю додавалися ще й неминучі конфлікти з місцевою владою. Волосний старшина, урядник, місцевий поміщик, сільський куркуль, священник - усі намагалися керувати вчителем. Особливо важко приходилося вчителькам, які не завжди користувалися підтримкою сільської громади.

З цього приводу І.П.Білоконський писав: «Становище вчительки в суспільстві походить на зайця, якого можна травити коли, де і як завгодно. Начальства у них стільки ж, скільки й у чоловіків, і більшість цього начальства претендує на право задавати розпекації. Заняття вчительок величезні, - говоримо про більшість; - це мучениці, а коли б вони не відволікалися дітками, яких навчають і люблять, то їх труд можна було б прирівняти хіба що з каторжною роботою»²¹.

Народницький напрямок у діяльності земства був важливим, але не єдиним; наступним за чисельністю його учасників йшов земський ліберальний рух, до якого належав Іван Петрович. «Мені думається, - писав він, - що коли б земство завоювало широкі політичні права, коли б воно стало фундаментом, якщо не для республіканського ладу, то хоча б парламентаризму з відповідальним міністерством, зі всіма свободами, - то це був би вже пролам для плідотворної роботи в народному середовищі»²².

Питання про службу в земстві, і особливо в статистичних бюро, осіб, які знаходилися в адміністративній висилці і перебували під гласним наглядом влади, віддавна звернули на себе увагу департаменту поліції. Упродовж 80-х рр. XIX ст. департамент поліції неодноразово вимагав від місцевих органів звільнити із займаних посад політично неблагонадійних статистиків, але відсутність благонадійних завжди заважала здійсненню цього заходу. Тоді й розпочиналися справи по постійному і невиспному нагляду за ними, а також за статистиками взагалі, позаяк для адміністрації вони завжди були синонімом неблагонадійних осіб. Це постійно відчував на собі і пізніше про це писав у своїх творах Іван Петрович.

У різночинному земському середовищі були представлені різні громадсько-політичні течії того часу. В умовах другої половини 90-х рр. XIX ст. і початку XX ст., коли відбувався реальний процес формування політичних партій, земська інтелігенція була не тільки пасивним прихильником тієї чи іншої течії, але й активно брала участь у цьому процесі. Тоді І.П.Білоконський і вступив до партії конституційних демократів, сподіваючись діяти у відповідності з новими життєвими потребами. Революційні події 1917 р. застали Івана Петровича в Харкові. То був

час, про який писав йому В.Короленко, «коли Росія розквітне».

Увесь післяреволюційний період життя Івана Петровича пов'язаний з діяльністю на ниві народної освіти. Для цього він мав відповідний досвід роботи. У 1922 р. І.П.Білоконський був редактором і одним із авторів Х тому «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний», присвяченого питанням народної освіти в Росії. Відійшовши від літературної діяльності, Іван Петрович працював над книгою спогадів «У роки безправ'я» і брав активну участь у ліквідації неграмотності населення. Помер І.П.Білоконський 7 лютого 1931 р. в Харкові. Своєю активною громадською, літературною і публіцистичною діяльністю І.П.Білоконський увійшов в історію як всебічно розвинута особистість, котра повсякденною працею дбала про щасливе майбутнє народу, його добробут, розвиток науки і культури, освіти і мистецтва.

Джерела та література:

1. Государственная библиотека России. ОР. - Ф. 695. - К. 6. - Д. 29. (Автобіографія).
2. Русские писатели. 1800 - 1917. Библиографический словарь. - М., 1989. - С. 223.
3. Там само.
4. Государственная библиотека России. ОР. - Ф. 135. - Разд. 2. - К. 19. - Д. 3-4.
5. Владимир Короленко. Письма 1879 - 1887 гг.: В 3-х т. - Полтава, 1923. - Т. 1. - С. 109.
6. Русские писатели. 1800-1917. Библиографический словарь. - С. 224.
7. Там само.
8. Там само. - С. 225.
9. Деснянська правда. - 1979. - 7 лютого.
10. Там само.
11. Русские писатели. 1800-1917. Библиографический словарь. - С. 223.
12. Белокопский И.П. Земское движение до образования партии Народной свободы // Былое. - 1907. - № 5. - С. 54-55.
13. Короленко В.Г. Собрание сочинений: В 8-ми т. - М., 1953. - Т. 4. - С. 178.
14. Белокопский И.П. Земство и Конституция. - М., 1910. - С. 61.
15. Белокопский И.П. В годы бесправия. - М., 1930. - С. 49.
16. Народное образование в Курской губернии. (Состав. Белокопский И.П.). - Курск, 1897. - С. 221.
17. Там само. - С. 228.
18. Там само.
19. Там само. - С. 217.
20. Там само. - С. 216.
21. Там само.
22. Труды подсекции статистики IX съезда русских естествоиспытателей и врачей. - Чернигов, 1894. - С. 114.

Григорій Курас

40-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

З квітня 2005 р. у затишному будинку Української Вільної Академії Наук (УВАН) в Нью-Йорку відбулася наукова конференція, присвячена 40-літтю Українського Історичного Товариства (УІТ). Її організаторами виступили УВАН у США (Історична секція), УІТ та Інститут дослідження української діаспори при Національному університеті «Острозька Академія» (Україна). Відкриваючи конференцію, голова історичної секції і президент УІТ др. Любомир Винар запропонував вшанувати пам'ять померлих визначних українських вчених - колишнього президента УВАН у США Марка Антоновича та колишнього президента УВАН в Канаді Олександра Барана. Після цього проф. Винар ознайомив присутніх з програмою конференції та доповідачами.

У першій доповіді «Українське Історичне Товариство та розвиток історичної науки» директор Інституту дослідів української діаспори Національного